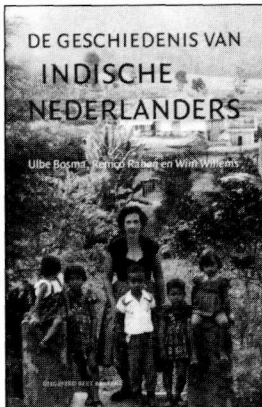

Boekbesprekingen

Ulbe Bosma, Remco Raben en Wim Willems, *De geschiedenis van Indische Nederlanders*, Bert Bakker, Amsterdam, 2006, ISBN 90-351-2932-6 (paperback), 237 pag., €19,95.

De geschiedschrijving van de voormalige kolonie Nederlands-Indië mag zich de laatste jaren in een groeiende belangstelling verheugen. Het afgelopen jaar is een reeks publicaties op dit gebied verschenen, vooral binnen de kaders van het tienjarige NWO-onderzoeksproject 'Indische geschiedschrijving'. Het uitstekende boek *De geschiedenis van Indische Nederlanders* van de historici Ulbe Bosma, Remco Raben en Wim Willems is één van de vruchten van het genoemde NWO-project en vormt de synthese van drie eerdere werken: *De uittocht uit Indië* (Willems, 2001), *De oude Indische wereld* (Bosma en Raben, 2003) en *In Indië geworteld* (Hans Meijer, 2004). Het boek heeft een sterk thematisch karakter. De hoofdstukindeling is opgezet aan de hand van drie thema's, die als rode draden door de geschiedenis van Nederlands-Indië lopen: migratie, de strijd om het burgerschap en koloniale breuklijnen op raciaal niveau. Geweld, ook een rode draad, had hier misschien nog als vierde thema bijgevoegd kunnen worden, want ook dit aspect vormt een (bloed)rode draad door de Nederlands-Indische geschiedenis. De dynamiek van geweld,

met name de Japanse bezetting tijdens de Tweede Wereldoorlog, wordt door de auteurs echter goed verweven in het laatste hoofdstuk. Wat het boek samenbindt, is de voortdurende aandacht voor 'beweging' die zich op allerlei vlakken voordeed binnen en buiten de kolonie. De auteurs concentreren zich op de laatkoloniale periode vanaf 1900, maar ook de VOC-tijd en de negentiende eeuw krijgen, waar relevant, enige aandacht.

In het eerste hoofdstuk staan de pendelbewegingen en contacten tussen de kolonie en het moederland centraal. In de VOC-periode betrof het vooral soldaten en ambtenaren die heen- en weer pendelden en die hun kinderen naar Nederland stuurden vanwege het gebrekkige onderwijs in Indië, waardoor de contacten tussen het vertrek- en vestigingsland warm bleven. Vanaf het einde van de negentiende eeuw verkleinden het stoomschip en de telegrafie de psychologische barrière tussen Indië en Nederland. Oorlogen, zoals die met Engeland in het laatste kwart van de achttiende eeuw, het Engelse bewind (1811-1816) en de Tweede Wereldoorlog zorgden voor tijdelijke verbrekingen van het transnationale contact. Voorts wordt in dit hoofdstuk kort aandacht besteed aan de naoorlogse transmigratie van repatrianten naar vooral de Verenigde Staten en Australië, waar zich in de periode 1945-1970 respectievelijk zo'n 25.000 en 10.000 Nederlands-Indiërs vestigden.

Het gunstige klimaat en het gevoel van ruimte dat deze landen boden, waren de belangrijkste pullfactoren om opnieuw te emigreren. Ten slotte passeert in dit hoofdstuk Tjalie Robinson (een pseudoniem van de journalist Jan Boon) de revue, de bekende voorvechter van de Indische belangen in een postkoloniaal Nederland. Hij ontpopte zich als de belangrijkste erfgoedbeheerder van de Indische cultuur en identiteit op Nederlandse bodem.

Hoofdstuk twee gaat uitvoerig in op de strijd om het Indisch burgerschap, waarin volgens de voorvechters hiervan, die zich onder meer groepeerden in het Indo-Europees Verbond (IEV, 1919) niet ras en herkomst, maar opleiding en inkomen bepalend moesten zijn voor het verkrijgen van kiesrecht, grond, belastingkortingen en dergelijke. In dit gedeelte wordt ook de groei van het Indonesische nationalisme behandeld, dat vooral in de jaren 1930 een massabeweging werd.

Het aardigst vind ik zelf het laatste hoofdstuk over het raciale onderscheid dat binnen de kolonie een rol speelde. Hier worden enkele clichébeelden over Nederlands-Indië aan de tand gevoeld, die een gevolg zijn van het selectieve bronnenmateriaal – overwegend romans,

dagboeken en reisverslagen van de blanke elite – en het gebruik daarvan door historici. Het vertekende beeld van een statische kolonie en van een door raciale grenzen (tussen totoks, Indo-Europeanen en de Indonesische bevolking) gestempelde samenleving, wordt genuanceerd. De Indische maatschappij moet volgens de auteurs niet gezien worden als een raciale piramide, waarbij de verscheidene bevolkingsgroepen gescheiden van elkaar leefden, maar als een samenleving waarin – ondanks de onmiskenbaar raciale retoriek die in de kolonie gebezigd werd – de culturele grenzen tussen de genoemde groepen poreus waren. Voorts ontzenuwen de auteurs de veronderstelling dat alleen de totoks, de nieuwkomers uit Europa, deel hadden aan het moderne leven. Ook de Indo-Europese en Indische kringen stonden midden in de moderne cultuur.

De geschiedenis van Indische Nederlanders is een samenhangend boek geworden door de heldere thematische opzet waarvoor de auteurs gekozen hebben. Het vele fotomateriaal verlevendigt de inhoud. Nuttig is ook de bijgevoegde verklarende woordenlijst. Kortom: een aanrader dus.

Enne Koops

Nelly Schouw-Zaat, *Thuis in de wereld. Ervaringen van Nederlandse emigranten*, Profiel, Bedum, 2006, ISBN 90-5249-371-0 (paperback), 155 pag., €19,50.

Emigratie staat sinds ongeveer de milleniumwisseling weer volop in de belangstelling van de Nederlandse samenleving, politiek en media. Sinds 1998 is er in ons land sprake van een stijgende emigratie, die in 2004 een mijlpaal bereikte toen

49.000 geboren Nederlanders de grens overtrokken, een aantal dat sinds 1954 niet meer zo hoog is geweest. De motieven zijn – anders dan tijdens de grote emigratiegolf van 1947-1963 – niet zozeer de economische leefsituatie van de landverhuizer zelf, maar de kwaliteit van de hem of haar omringende samenleving. Ruimte, stilte, natuur en een schoner milieu vormen tegenwoordig de belangrijkste motieven om Nederland te verlaten, aldus een onderzoek van het blad *Demos* uit 2005. Het

geschonden gevoel van veiligheid, sinds de aanslagen op de *Twin Towers* en de moord op Theo van Gogh, is voor veel Nederlanders nog een extra katalysator om emigratie te overwegen. Een Canadees emigratiebemiddelingsbureau kreeg na de moordpartij op Van Gogh in november 2004 dagelijks geen drie telefoontjes van aspirant-emigranten meer, maar vijftien tot twintig.

De toenemende maatschappelijke belangstelling voor emigratie gaat hand in hand met een groeiende wetenschappelijke interesse voor dit fenomeen. De Nederlandse emigratie naar Noord-Amerika in de negentiende en twintigste eeuw heeft recent veel aandacht getrokken. Voorbeelden zijn de in 2006 verschenen boeken *Gereformeerden Overzee. Protestants-christelijke landverhuizers in Noord-Amerika* van de journaliste Agnes Amelink, *Vrijheid in het verschiet. Nederlandse emigratie naar Amerika 1840-1940* van de historicus Hans Krabbendam en *Wij, eenvoudige Drentse lui. Landverhuizers uit Drenthe (1846-1872)* van Ger de Leeuw. In hetzelfde jaar verscheen ook het hier te bespreken werk *Thuis in de wereld* van mevrouw Schouw-Zaat. Dit laatste boek, geschreven in opdracht van de Katholieke Emigratie Centrale, onderscheidt zich op vooral twee niveaus van de andere werken. Allereerst besteedt zij als enige aandacht aan de meer recente emigratiestroom uit Nederland, waarbij vooral de ervaringen van individuele emigranten centraal staan. In de tweede plaats springt haar boek in het oog om-

dat het, in tegenstelling tot de andere boeken, wetenschappelijk gezien onder de maat blijft.

De doelstelling van *Thuis in de wereld* wordt in het 'woord vooraf' vaag omschreven als het documenteren van de ervaringen van emigranten, met 'de bedoeling dat anderen hiervan kennis kunnen nemen en zich een voorstelling kunnen maken van de ontwikkelingen van de emigratie in de afgelopen vijftig jaar'. Ondanks mijn waardering voor het streven van de schrijfster om een leesbaar en spannend product te leveren voor mensen die in emigratie geïnteresseerd zijn, moet

mij van het hart dat ik me grote moeite heb moeten getroosten om dit boek in een enigszins acceptabel tempo uit te lezen. De problemen beginnen met het ontbreken van een duidelijke vraagstelling, afbakening en verantwoording. Uit het 'woord vooraf' valt wel op te maken dat vooral de periode 1950-2005 centraal staat, maar niet welke immigratielanden behandeld worden. In de loop van het betoog blijkt dat een hele serie landen

de revue passeert: Spanje, Portugal, Frankrijk, Polen, Duitsland, Canada, de Verenigde Staten, Brazilië, Zuid-Afrika, etc. In een boek van slechts 155 pagina's is het natuurlijk ondoenlijk om de historische context van zoveel landen in rekenschap te brengen, met als gevolg dat de ervaringsverhalen van de emigranten die aan het woord gelaten worden in het luchtledige blijven hangen. Voorts wordt niet duidelijk hoe de schrijfster in relatie staat tot het door haar beschreven

onderwerp: is zij historica, praktiserend huisvrouw of is ze zelf geëmigreerd? We komen er gewoon niet achter, want noch in het 'woord vooraf', noch op de achterflap wordt melding gemaakt van de status van de schrijfster. Wat ik verder mis zijn voetnoten en een literatuurlijst die het betoog controleerbaar maken. Wel bevat de lopende tekst sporadisch bronverwijzingen, maar wanneer dit gebeurt, is sprake van weinig helderheid. Verder kan ik niet instemmen met een aantal statements dat in het boek gemaakt wordt. Werden na de emigratiedaad werkelijk vrijwel alle banden met het moederland doorgesneden? (151). Recent migratieonderzoek heeft aangetoond dat de contacten tussen vertrek- en vestigingsland op veel niveaus hecht bleven, onder meer door briefwisselingen, wederzijdse bezoeken, lectuur, remigratie en de opkomst van het vliegtuig, die transnationaal contact eenvoudiger maakte. De uitspraak dat de omvang van de Nederlandse emigratie en immigratie naar ons land de laatste jaren ongeveer gelijk is gebleven (153) klopt evenmin. Tussen 1998 en 2003 is de emigratie gestegen van ongeveer 36.000 naar 50.000 mensen per jaar, terwijl de immigratie gezakt is van 26.000 naar 20.000 personen, aldus het eerdergenoemde on-

derzoek in het blad *Demos*. Dat lijkt me toch een substantieel verschil. Jammer is tenslotte dat er in het boek minstens honderd grammaticale missers en stijlfouten voorkomen.

Valt er dan niets positiefs over dit boek te zeggen? Toch wel. *Thuis in de wereld* bevat een aantal leuke anekdotes, zoals de bijdrage van Martin en Thea Jonkers, die in de jaren vijftig naar Australië emigreerden. Toen Thea in 1954 in een Australische kraamkliniek moest bevallen, wreekte zich haar gebrekkige kennis van het Engels. Toen de verpleegster haar aanmoedigde met 'push, push', dacht Thea dat de poes van het personeel zoek was (82). Of Thea deze anekdote zelf verzonnen heeft om een grappig verhaal te kunnen vertellen zal wel nooit boven water komen, maar in elk geval bleek de baby die kort daarop ter wereld kwam een gezond kind te zijn.

In het 'woord vooraf' omschrijft de redactie het boek van Schouw-Zaat als een 'boeiende samenhangende uitgave'. Deze visie deel ik helaas niet. Het boek *Thuis in de wereld* roept feitelijk meer vragen op dan het beantwoordt.

Enne Koops

Maartje Janse, *De afschaffers. Publieke opinie, organisatie en politiek in Nederland 1840-1880*, Wereldbibliotheek, Amsterdam 2007, ISBN 978 90 284 2205 6, 396 blz., €29,90.

Beïnvloeding van politieke besluitvorming door buitenparlementaire organisaties of bewegingen is vandaag de dag

een geaccepteerd fenomeen. Organisaties zoals Clean Air Nederland strijden openlijk voor hun doelstellingen en proberen verandering van wetgeving in hun geest te bewerkstelligen. Recentelijk hebben wij in Nederland zelfs een novum op dit gebied gezien: de dierenactivistische lobby slaagde erin om zich op parlementair niveau met de Partij voor de Dieren ver-

tegenwoordigd te krijgen. Ook de traditionele politieke fora proberen bovendien maatschappelijke invloed een grotere plek te geven. Sinds 1 mei 2006 kent de Tweede Kamer het zogeheten 'burgerinitiatief': door verzameling van minstens 40.000 handtekeningen kunnen burgers een bepaald onderwerp (mits de petitie aan een aantal verdere eisen voldoet) op de parlementaire agenda plaatsen. Dit nog afgezien van de 'kloofdiscussie' die door de politiek en media uitgebreid wordt gevoerd.

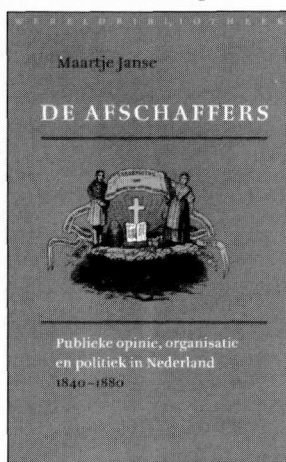
Dergelijke bemoeienis van de burger met de politiek was in de periode 1840-1880, de periode die Maartje Janse in haar dissertatie over single-issue organisaties bespreekt, verre van vanzelfsprekend. Onder Willem I was zelfs de bemoeienis van het parlement met het landsbestuur beperkt geweest. Diens aftreden in 1840, maar met name de liberale grondwetswijziging van 1848 zorgde voor een klimaat waarin er meer ruimte kwam voor inmenging van burgers in de politiek. Het recht van petitie was al sinds 1815 in de Grondwet vastgelegd – de vrijheid van vereniging en vergadering werd hier in het Europese revolutiejaar aan toegevoegd. Dit alles schepte althans de voorwaarden voor meer actieve deelname van burgers aan het politieke debat.

Janse laat door middel van vijf case-studies uit de periode 1840-1880 zien dat dergelijke participatie van burgers in eerste instantie helemaal niet zo voor de hand lag. Geleidelijk maakten de

maatschappelijke organisaties zich een 'repertoire van collectieve actie' eigen en breidden dit langzaam maar zeker uit. Traden zij eerst nog behoedzaam en op enige afstand van de politiek op, uiteindelijk vormde een single-issue organisatie zelfs de basis voor de eerste Nederlandse politieke partij, de Anti-Revolutionaire Partij. De 'afschaffers' (de door Janse gehanteerde Nederlandse vertaling van het Engelse 'abolitionists') braken gestadig het politieke domein open en vergrooten dit. Overigens waren

de ontwikkelingen in de politiek zelf hier ook debet aan. Het politieke gerommel tussen 1866 en 1868 tussen regering en parlement –waardoor het aanzien van de Haagse politiek daalde– en de teleurstelling van de jong-liberalen over het optreden van de oude liberale garde zorgden eveneens voor het verleggen van de grenzen van de politiek.

De eerste twee single-issue organisaties die Janse bespreekt, te weten de Nederlandse antislavernijbeweging en de drankbestrijders, hadden nog beperkte politieke doelstellingen. Zij hadden beide de afschaffing van een volgens hen ongewenst (maatschappelijk) fenomeen op het oog, respectievelijk de slavernij en het misbruik van sterke drank. Het ging hen echter in eerste instantie om door publicatie van gegevens de publieke opinie voor te lichten en te beïnvloeden, niet om te lobbyen bij afzonderlijke parlementariërs of het parlement voor hun 'afschaffingsdoel'. Juist ingetogenheid was

hun troef – de Nederlandse abolitionisten stelden zich dan ook nadrukkelijk tegenover het agressievere optreden van hun Britse voorgangers. De verandering van houding tegenover de politiek bleek duidelijk uit de doelstellingen van de Nederlandsche Vereeniging tot Afschaffing van Sterken Drank. Opgericht in 1842 stelde zij in eerste instantie de eis aan haar leden dat zij ook zelf het glas lieten staan, noch aan anderen sterke drank zouden schenken. Begin jaren 1850 besloot zij echter dat ‘persoonshervorming’ niet voldoende was, maar ook naar wetswijziging moest worden gestreefd.

Hoewel over koloniale kritiek meer bekend is dan over de eerste twee single-issue organisaties dankzij de aanwezigheid van Multatuli's *Max Havelaar* op de leeslijst van veel middelbare scholen, stoft Janse in haar derde case-study een wat in de vergetelheid geraakte vereniging af, namelijk de Maatschappij tot Nut van den Javaan. De verdienste van diens oprichter Willem Bosch lag op een ander terrein dan de twee vorige bewegingen. Met zijn strijd voor betere leefomstandigheden voor de Javanen, die onder het cultuurstelsel werd uitgebuit, zorgde hij volgens Janse voor de erkenning van moraliteit en morele protesten als onderdeel van de politiek. Het was een eerste aanzet naar de ‘ethische politiek’ ten aanzien van de koloniën.

De laatste twee besproken single-issue organisaties schuurden uiteindelijk dicht tegen de politiek en het parlement aan. Dit kwam niet alleen doordat de thema's anders waren, maar tevens omdat eerdere verenigingen voor hen al de weg hadden voorbereid. De oprichting van het Anti-dagbladzegel-verbond hield volgens Janse nadrukkelijk verband met de genoemde

politieke crisis tussen 1866-68 en het groeiende generatieconflict onder de liberalen. De ineffectiviteit van de parlementaire praktijk deed roepen om een krachtiger buitenparlementaire actie. Feitelijk was de strijd voor de afschaffing van het dagbladzegel op tweeërlei manier een strijd voor de erkenning van de publieke opinie: niet alleen dat deze invloed op de publieke besluitvorming moest uitoefenen, maar ook dat geld geen obstakel voor het uitdragen ervan moest zijn. Voorlichting was bij deze single-issue organisatie geen primair doel meer – het ging om een ‘zelfbewuste manifestatie van de publieke opinie tegenover de regering en volksvertegenwoordigers’.

De diverse verenigingen die werden opgericht in de strijd rond de subsidiëring van het bijzonder onderwijs weken op een aantal manieren van hun ‘voorlopers’ af. In de eerste besproken organisaties was partijdigheid nog taboe geweest – hoewel hun (sociale) samenstelling zeker niet heterogeen was geweest. In de schoolstrijd stond partijdigheid juist centraal en werden diverse organisaties als reactie op elkaar opgericht. Dit zorgde naast polarisatie voor politisering. Uiteindelijk vond de partijdigheid haar institutionalisering in de politieke partij – een soort permanente vertegenwoordiging van de publieke opinie in het parlement in plaats van slechts vertegenwoordiging van het volk door de heren in Den Haag. Beïnvloeding van de politiek was daarnaast een essentieel onderdeel van het ‘repertoire’ geworden. Dit vond bovendien plaats op veel massaler niveau, getuige de enorme hoeveelheid ondertekenaars van het petitionnement tegen de Lager Onderwijswet van Kappeyne in 1878.

Janses dissertatie is voor het grootste

gedeelte gevuld met een weergave van de geschiedenissen van diverse single-issue organisaties. Met soms beperkte hoeveelheid bronnen weet zij een levendig beeld op te roepen van hun leden en bijeenkomsten, alsook de dilemma's die zij in hun politieke optreden tegenkwamen. Deze 'thick description', die op zichzelf al boeiend is, wordt aangevuld met een beschouwing over de verhouding tussen politiek en publieke opinie. Hoewel deze analyse op sommige punten vanuit de algemene politieke geschiedenis iets

meer aanvulling had mogen hebben (bijvoorbeeld over de invloed van het conflict tussen 1866-1868 op de burgerparticipatie aan de politiek), is Janse er zeker in geslaagd een heldere voorstelling te geven, niet alleen van enkele single-issue organisaties, maar ook van zich wijzigende positie van de burger en de publieke opinie in het politieke domein tussen 1840-1880.

Erie Tanja